

hledět si svého a společnost také. Georges Vedel, profesor ústavního práva, to vyjádřil pregnančně: „Défense aux Français de s'occuper de leurs affaires!“ Svobodu pak máme ke všemu, co se děje v intimitě a za souhlasu zúčastněných.

Tajemnost a nevinnost

Sakrální je ex definitione tajemné, a nese s sebou tedy jistou zasvěcenost. Tajemství a tajemnost jsou bezmála konstitutivním rysem církví, uzavřených společenství a států. Machiavelliho vladař je zpodobován se strhanou tváří, zná totiž státní tajemství. V dnešní a pokleslejší podobě: „Kdybyste věděli, co vím já!“ Zpovědník, soudce, úředník, často i lékař jsou díky svému postavení pokládáni nejen za důstojné a tajemné, ale i za institucionálně nevinné. Jak jinak by mohli udílet rozhřešení, soudit, dávat příkazy? Podobně tak i historikové – „soudci dějin“.

Tajemství s sebou nese nejistotu, pověsti, neurčitá tušení, dohady. Polopravdy a lži. „Nepravdivé zprávy jsou zrcadlem, ve kterém se kolektivní vědomí poznává,“ napsal historik Marc Bloch. Nebesa, jak známo, jsou mlžná, proč ne tedy i fungování státu? Nezapomeňme ostatně, že uměřenosti, jasnosti, vyrovnanosti se daří nejlépe na pozadí tmy a mlhy. Nedivme se proto, že v 18. století vyfintěné francouzské dámy označovaly své pejsky karteziánsky za „štěkáci strojky“.

Svědomy?

Paměť, tajemství a zapomenutí spolu souvisejí. Jistěže do archivů stát neukládá vše, na to jsou skartace, jistěže existují lhůty utajení. Ale i zbytek může působit v budoucnosti brizantně. Co teď? To ponechává stát, a ani jinak nemůže, na cítění budoucích služebníků i občanů. Na jejich Tabu, Konsenzu, Velkém příběhu, Základních jistotách. Na jejich Svědomí, nikoli samozřejmě vůči nim samým, ale vůči státu, společnosti. Nakolik ale můžeme o svědomí v takovém případě vůbec hovořit?

Françoise Mayerová a Zdeněk Vašíček, 1997

MINULOST A SOUČASNOST, PAMĚŤ A DĚJINY

Historická věda, pokud není projasněna filosofií, je tou poslední z oblastí lidského poznání.

D'ALEMBERT

Jakkoli dějiny současnosti stály u samého zrodu historiografie, s nástupem filologicko-historické kritiky se ocitly nadlouho na periferii oceňování a zájmu historiků. Ve 20. století se však stávají stále silícím oborem, postupně s odpovídajícími metodami a teorií – ne náhodou ve stejné době, kdy se celá historiografie začala od základu proměňovat a hledat nové přístupy a orientace. Dokonce lze hovořit o tom, že obojí pohyb tvoří vlastně pohyb jediný. Že se pozvolna vynořuje, i když stále ne dost vědomě reflektované, nové zásadní paradigma historie. Už jen proto, že začínáme zcela jinak nazírat na zdánlivě zřejmé předpoklady, jako jsou ideje minulosti, současnosti a paměti.

Podmíněnost chápání minulosti prostřednictvím současnosti si historikové uvědomovali – v tom či onom rozsahu – i dříve. Uvedme jen onu slavnou Burckhardtovu parolu, že historie se váže k tomu, co je v minulosti podstatné pro naši přítomnost. Teprve ale s nově pojatými dějinami současnosti a s jejich dosavadními výsledky je možno tento vztah pochopit komplexněji.

Volnou osnovou následujících úvah, přes veškeré návraty a zpochybňování, bude horizontální posloupnost: současnost → minulost → paměť → historie (předmět, prameny, rámce, produkce) → dějiny současnosti.

Jakousi vertikální osu budou tvořit opozice společné všem členům uvedeného sledu základních idejí. Jsou to mezi jinými vztahy událostí a změn vůči strukturám, malých a velkých dějin, diachronie a synchronie, izofenomenologie a izochronologie a rovněž poměru rozsahu a zvětšení zorného pole. Tyto dvojice, zdánlivě technické povahy, nepatří zdaleka jen a jen historiografii, ale jistě kromě jiného i filosofii jako problémy jí vlastní a zároveň jí reflektované. (Nicméně

se budeme filosofii, pro historika podle Luciena Febvra přímo *crime capital*, pokud možno vyhýbat.) Některé jejich poměry je možno označit za aporetické. Lze se odvážit tvrzení, že se jedná dokonce o antinomie pro historiografii konstitutivní, řešené v praxi každodenně a jinak, stále a znovu.

Naše šetření se bude odvíjet právě jejich prostřednictvím. Snad se v prostoru vytyčeném těmito osami podaří ve vsí stručnosti zachytit to podstatné ze soudobé diskuse o základních problémech historiografie vůbec.

Současnost

Oscar Wilde poznamenal, že se ženami mají muži jistou potíž (bezpečyby i naopak) – žít s nimi nelze, ale ani bez nich. Obdobný problém sdílí to, co nás právě zajímá – vztah minulosti a současnosti.

Nutno poznamenat, že jejich chápání se měnilo. Obé i splývalo, jejich rozlišení nedávalo smysl. To je krajní situace „studených“ společenství, ideje „věčného návratu“ – žít v jednom cyklu znamená žít ve všech. Pojetí naší dvojice jsou zřejmě osobnostní (schizofrenici si je často pletou) a sociální povahy, navíc podmíněná časem. Zkoumání se pak komplikuje, a to i když se budeme věnovat spíše jejich logickým vztahům než dobovým podmíněnostem.

Redukujeme-li čas, dospíváme k limitnímu stavu současnosti – okamžiku. Obrátme se na osobní zkušenost. Podle Edmunda Husserla v přítomném okamžiku se v našem vědomí setkávají retence (dozvuky právě uplynulého) a protence (chvilková očekávání nastávajícího). V čím kratším časovém úseku se nalzáme, tím více jsme vystaveni našim individuálním počitkům a pocitům. Něco vnímáme, cosi pociťujeme, leccos se děje, a jsou to stavy vždy velmi konkrétní. Cítíme sice jasně, ale pochopit a vysvětlit zřejmě nelze nic. Teprve v časovém odstupu dokážeme jednotlivé okamžiky spojovat (jsme tak naprogramováni), začínají se nám postupně vyjevovat věci, vztahy, události, celky, a někdy dokonce vlastní já.

Zkušenost z poslechu hudby snad napomůže lépe pochopit rozměry přítomnosti. Hudbu slyšíme vždy jen v přítomném okamžiku a je to naše paměť, která si neustále vnímané tóny symfonie skládá do

jejího celku a vždy znovu ji tak tvoří. Neboť, jak uvádí Henri Bergson, hudební dílo je tvořeno sledem tónů a stejně tak i jejich vzájemnými vztahy, ozvěnou, otázkami a odpověďmi. Podle Theodora Adorna první tón slyšíme, až dozní tón poslední. Kdo dnes však umí pozorně naslouchat? Techno slyšíme, ale neposloucháme. Délka poslechu symfonie nám tedy tvoří jistou současnost, a ta má svou časovou hloubku. Je možno se proto opovážit tvrdit, že časové trvání současnosti závisí na pokládání, srovnávání a řešení otázek. Jakmile je problém jednou vyřešen, patří do minulosti jako protikladu přítomnosti. Tedy to, co současnost tvoří, jsou otázky nevyřešené. Mezi námi a starými Římany styk dosud trvá, tvrdil Michel de Montaigne. Současnost je proto živá, proměnná, pulsující – a pro každého jiná. Osobnostně vzato – má současnost jsou mé problémy, můj život tedy.

Poznamenejme ještě, že prožívání současnosti napomáhá vytváření konstelací i jen možných – vytváříme tak naše univerzum zkušeností. „Radíme se o věcech, jež, jak se zdá, mohou být tak nebo jinak,“ tvrdí Aristotelés (*Rétorika*, 1357a). Skutečně, máme před sebou vždy množství soupeřících očekávání, alternativ, hypotéz, projektů, předpovědí, sledujeme jejich adekvátnost, výsledky a upravujeme podle nich své jednání. Všechny mají rozdílnou časovou a prostorovou hloubku – jinak je formuluje reportér, komentátor, vědec.

Jakkoli se minulost a budoucnost podílejí na přítomnosti, ta je dána především jako synchronní situace. Víme sice třeba, jak k ní došlo, ale přítom neumíme odvodit, co se z ní později vyvine. Z pouhé znalosti diachronie totiž pravidla synchronie nevyvodíme. Všechny trendy se nám vyjevují v daném okamžiku v podobě synchronní situace, a ta není jen pouhým průsečíkem různých faktorů, vln, vlivů – je synergická. Je celostní, mnohdy systémového charakteru, kdy diachronie pozbývá na významu. Tak „dlouhé trvání“ zde vystupuje jen jako podmínka. Neexistuje situace generální (a jestliže ano, vždy s jistým zpožděním), před sebou máme jen souhrn situací dílčích.

Zkusme postupně zvětšovat rozsah retence na vše, co o minulosti víme, a protence na naše veškeré představy o budoucnosti. Dá se pak hájit a rozvíjet teze, že retenci jistým způsobem odpovídá protence. Obzor bezdomovce, jeho vědomí vlastní minulosti a stejně tak očekávání budoucnosti nepřesahuje několik hodin. U dřívějšího zeměděle zase vegetační období, u většiny politiků volební. Na druhé straně celé

úseky historie, stejně jako budoucnosti, jsou překlenovány Boží vůlí, Spravedlností, jindy zase filosofickými či sociologickými teoriemi, viz historiosofie a futurologie. Věty o budoucnosti a minulosti jsou obvykle formulovány stejným slovníkem a podrobeny obdobným pravidlům výpovědí (ať mytologických, folklorních, epických či historických). Vytváří se tak zdání opakovatelnosti. Lze proto hovořit o obdobné struktuře minulosti a budoucnosti, a dokonce o jejich přímé úměře.

Současnost je celek velmi nesourodý. Pokoušet se o všeobecnou syntézu, či dokonce jakousi teorii současnosti, by bylo proto nejen zbytečné, ale přímo i proti její povaze – je totiž v zásadě otevřená. Otevřená do budoucnosti. Dostali bychom dokonce protimluv, totiž celkové shrnutí by bylo částí sledovaného celku. Navíc taková syntéza by byla jen jednou ze stávajících soupeřících hypotéz, třeba byla i pravdivá. Doložme to příkladem historika Arnolda Toynbeeho. Tomu se s dvacetiletým předstihem podařilo popsat mechanismus pádu sovětského impéria, aniž by na to kdokoli reagoval. Francouzští *intellos* dobře věděli, že je lépe se mýlit se Sartrem než mít pravdu s Aronem.

Minulost a paměť

Jistě je minulostí všechno, co současnost předchází, což je však předmět vskutku bezbřehý. Ve svých důsledcích vyvíjí na nás tlak – čím méně vědomý, tím více tyranský. Reflektujeme-li minulost, stává se nám vědomým problémem, se kterým se musíme vyrovnávat. Vchází do současnosti – především ve formě individuální a kolektivní paměti a historie (či spíše představ o historii). Paměť, jak si uvědomoval Augustinus, je přítomná minulost.¹

¹ Uvádíme zde z hlediska této práce několik děl obecnější povahy: Assmann, Jan: *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha, Prostor 2001; Assmann, Aleida: *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. München, Beck 1999; Assmann, Aleida – Frevort, Ute: *Geschichtsvergessenheit, Geschichtsversessenheit. Vom Umgang mit deutschen Vergangenheiten nach 1945*. Stuttgart, Deutsche Verlag-Anstalt 1999; Halbwachs, Maurice: *Les Cadres sociaux de la mémoire*. Paris, Albin Michel 1994 (první vydání vyšlo v roce 1925); Týž: *La Mémoire collective*. Paris, PUF 1950; Confino, Alon: *Collective memory and cultural history. Problems and methods*. In *American Historical Review* 102 (1994),

Termín „paměť“ je až příliš široký a mnohvrstevnatý, užívaný v mnoha odlišných situacích. Navíc navazuje úzce na pojem ještě širší, totiž čas. V nejobecnější rovině se s nimi vyrovnával Henri Bergson, Edmund Husserl a Martin Heidegger, soudě alespoň podle odvolávek na ně při konkrétnějších úvahách.

Na biologickou podmíněnost času a paměti u člověka poukazuje například Thomas Luckmann;² na sociální podmíněnost mimo jiné Max Scheler (sociologie vědění), Alfred Schütz (výstavba sociálního světa), a zejména Maurice Halbwachs (kolektivní paměť). Jmenujme ještě četná etnologická studia (kognitivní antropologie) a v dnešní sociologii zejména Anthonyho Giddense. Biologické, sociální a kulturní předpoklady paměti jsou jistě nesporné, ale současně je zřejmé, že nejsou vzájemně redukovatelné – jedná se vždy o různé úrovně – a navíc jde o pouhé podmínky.

Jistě je možno rozlišovat paměť individuální a kolektivní, opět vzájemně podmíněné, ale neredukovatelné. Individuální paměť není oddělitelná od procesu rozpomínání, je vždy nově organizována vnějšími podněty, činnostmi. Nelze ji proto srovnávat ani se zrcadlem, ani

s. 1386–1403; Connerton, Paul: *How Societies Remember*. Cambridge, Cambridge University Press 1989; Elam, Yigal: *Collective Memory – What it is?* In *History and Memory*, roč. 8, č. 1 (1996), s. 30–50; Fentress, James – Wickham, Chris: *Social Memory*. London, Blackwell 1992; Hutton, Patrice: *History as an Art of Memory*. Hanover, University Press of New England 1993; Irwin-Zarecka, Iwona: *Frames of Remembrance. The Dynamic of Collective Memory*. New Brunswick, Transaction 1994; Jarausch, Konrad H. – Sabrow, Martin (ed.): *Verletztes Gedächtnis. Erinnerungskultur und Zeitgeschichte im Konflikt*. Frankfurt/M./New York, Campus 2002; Kansteiner, Wulf: *Postmoderner Historismus – Das kollektive Gedächtnis als neues Paradigma der Kulturwissenschaften*. In Jaeger, Friedrich – Rösen, Jörn (ed.): *Handbuch der Kulturwissenschaften 3. Themen und Tendenzen*. Stuttgart/Weimar, J. B. Metzger 2004, s. 119–139; Lavabre, Marie-Claire: *Le Fil rouge. Sociologie de la mémoire communiste*. Paris, Presses de la Fondation des sciences politiques 1994; Radstone, Susannah (ed.): *Memory and Methodology*. Oxford, Berg 2000; Vansina, Jan: *Oral Tradition. A Study in Historical methodology*. New Brunswick N.J., Aldine Transactions 2006; Welzer, Harald (ed.): *Das soziale Gedächtnis. Geschichte, Erinnerung, Tradierung*. Hamburg, Hamburger Edition 2001; Wertsch, James V.: *Voices of Collective Remembering*. Cambridge, Cambridge University Press 2002. Podrobnější bibliografie: www.fl.ulaval.ca.

² Luckmann, Thomas: *Gelebte Zeiten und deren Überschneidungen im Tages- und Lebenslauf*. In Koselleck, Reinhart – Herzog, Reinhart (ed.): *Epochenschwelle und Epochenbewußtsein*. München, W. Fink 1987, s. 283–303.

s uspořádanými regály supermarketu. Je intencionální, emocionální, tvárná, kaleidoskopická.³ Orálně zprostředkovaná kolektivní paměť se vytváří a udržuje obdobně jako mluvený jazyk – stálým předáváním.⁴ Podobně jako on je nekonzistentní a proměnlivá. Bez svého média, a tím jsou paměti jednotlivců, zaniká. Vzpomínky se formulují především sdělováním druhým a ti, jak zdůrazňuje Maurice Halbwachs, tvoří vždy nějakou společenskou skupinu.⁵ Sdělujeme vskutku různé, ale předává a opakuje se jen to, co je konsenzuální. Paměť nějakého kolektivu je pak to, co je pamětem jeho členů společně – a to je jistě sociálně podmíněno, a má tedy i smysl. Sem patří i společné obrazy, hodnoty, normy a jednání a vzájemná komunikace. Jednotlivec se může ovšem začleňovat do více skupin (třeba podle pohlaví, věku, profese).

Základní předpoklad paměti, totiž zapomínání, je ve společenství dosahován jednoduše – to, co nebylo akceptováno, není předáváno, a tedy přestává existovat. Naopak je fixováno především to, co je bezprostředně funkční a co se stále opakuje (u jednotlivce jeho schémata, scénáře, skripty).⁶ Zachováno je přednostně to, co nejlépe odpovídá možnostem ústního projevu – preferován je příběh (tedy událost), a nikoli popis; kvalitativní, ale ne kvantitativní; typické, nikoli jedinečné. Z jednotlivých, ještě individuálních sdělování a vyprávění se pozvolna vynořuje ustálená forma folklorní povahy, měnící se pak už jen pomalu. Už před sto lety Georges Sorel prokázal, že lidová paměť pracuje nikoli se samotnými událostmi, ale s kategoriemi, do kterých události

³ Uvedme zde například základní práci o organizaci paměti: Friese, Heidrun: *Le Temps-discours, le temps-images. Pluralisation et ouverture de l'organisation temporelle de la vie quotidienne*. In *Politix: Revue des sciences sociales du politique*, č. 39 (1997), s. 39–64.

⁴ Viz rovněž termíny *kolektivní vzpomínání, sociální, kulturní, lidová, veřejná paměť, popřípadě orální tradice*.

⁵ Halbwachsovo holistické stanovisko a nedoceňování individuálního není dnes přijímáno – viz např. Winter, Jay – Sivan, Emmanuel: *War and Remembrance in the Twentieth Century*. Cambridge, Cambridge University Press 1999. Nicméně zůstává stále inspirujícím otcem zakladatelem.

⁶ Sem patří to, co potlačit chceme – zapomenutá minulost, ale stejně tak to, čemu přikládáme větší důležitost – zdůrazněná minulost, a to ať vědomě či nevědomě, tedy vlastně tvorba jisté historie. Kohli-Kunz, Alice: *Erinnern und vergessen. Das Gegenwärtige des Vergangenen als Grundproblem historischer Wissenschaft*. Berlin, Duncker & Humblot 1973.

zařazuje. Selektivita paměti není ničím jiným než schopností vyjádřit smysl prostřednictvím představ, symbolů a pojmů, které dovolují sociální skupině uspořádat přítomnost.

Stejně tak se organizuje jednání, zvláště rituální, později včetně jeho vyšších útvarů, jmenujme figurace Norberta Eliase. Na stejném základě jsou ovšem založena i vědecká paradigmaty (Thomas S. Kuhn), orientace a proudy – včetně těch historiografických. (Poznamenejme při této příležitosti, že orální historie ne vždy respektuje specifika kolektivní paměti – respondentu izoluje a klade mu nikoli jeho otázky. Na druhé straně, jestliže mu umožňuje se vyjadřovat nerušeně a v delším celku, pak dotyčný nalézá souvislosti, které si až dosud neuvědomoval.)

Život jednotlivce je neustálým přijímáním informací a komunikací umožňující kladení otázek, pro které nejprve hledá odpověď v paměti. Zapisují se ponejvíce informace zařaditelné do předem daných konstrukcí, schémat, vzorů, matric navazujících na obdobně schematické chování a jednání,⁷ tedy na kolektivní strategii dané skupiny. Do nich se ukládají minulé zkušenosti, představy o minulosti (diachronické matrice) stejně jako o světě vůbec (matrice synchronické – Durkheimovy kolektivní reprezentace). Ty určují jednotlivci pravidla jednání a dávají mu smysl. Takovéto matrice, podobně jako přísloví s jejich několika schémata, jsou předem danými odpověďmi. (Ostatně i být originální znamená vymezit se vůči nějakému schématu.) Mění se pozvolna, spíše jsou pouze reformulovány. Z většiny jsou to vzorce sociální, jejich křížením pak vzniká valná část osobních identit. Komunikujeme vzorci, či vzorce komunikují námi (heideggerovské „jazyk námi mluví“)? Dosahuje se tak standardizace, zaměnitelnosti, opakovatelnosti, nahraditelnosti, skladebnosti a jiných prospěšností – jak by nám bylo jinak rozuměno, jak bychom rozuměli? Kolektivní paměť, ústní podání přidělí každému jeho status a roli. Při vysvětlování si vystačí se všeobecnými klíši a takzvanou lidovou moudrostí.

Uvedme příklad. Je jím popis chování současných českých vesničanů, jak jej podala Haldis Haukanesová.⁸ V jejich vzpomínkách

⁷ Holland, Dorothy – Quinn, Naomi (ed.): *Cultural Models in Language and Thought*. New York, Cambridge University Press 1987.

⁸ Haukanes, Haldis: *Velká dramata – obyčejné životy. Postkomunistické zkušenosti českého venkova*. Praha, Sociologické nakladatelství 2004.

a vyprávěních nehrály klíčové události roku 1948, 1968 a 1989 úlohu mezníků. Byly raději jako zdroje možných konfliktů vypuštěny – o tom, co přichází shora, raději nemluvit. Pro venkovany byly, a stále jsou, mnohem důležitější jejich vlastní „srozumitelné a předvídatelné mentální rámce“, kterými se včleňují do solidarity místního společenství. Jistě, člověk se musí „velkými“, těmi oficiálními dějinami nějak protlouct. Matrice klanů, fratrií a velkých rodin postkomunistických zemí, stejně jako ony samy, prošly minulým režimem nezměněny, tak jako katalyzátor reakcemi. Jeden den Ivana Děnisoviče. S feláhy si proto ani faraoni, ani historikové mnoho neužijí. Ještěže, jak nás ujistil Ladislav Stroupežnický, i na českých vesnicích žili naši furianti.

V čistě orálním prostředí kolektivní paměť zná vedle společně sdílených událostí jen verbálně vyjádřené společné tradice, ty je nutno se učit. Což se mění s příchodem písemných záznamů, které umožňují zachovávat a předávat tradice individuální, a dokonce nekonsenzuální. Je to zásadní obrat, který je obvykle považován za předěl mezi prehistorií a historií. Ovšem ani valná část společností s písmem nepostrádá vrstvu víceméně orální, někdy tvořící její většinu – vrstvu, o které je psáno, pro niž je psáno a někdy i za kterou je psáno; vrstvu, která je do společnosti integrována, a tím je i dějnotvorná. Nejen dějiny se vpisují do paměti, ale také ona se včleňuje do dějin. Co jiného je ostatně náš osobní žitý svět (*Lebenswelt*)?

Paměť sama bez podnětu zvenčí víceméně aktivní není. Vztahuje se k nějakému cíli, činnosti a jako taková je stále přeskupována (což odpovídá, jak ještě uvidíme, pojetí dějin Jacoba Burckhardta). Dnešní matrice paměti, alespoň ve vyspělých společnostech, nejsou už zdaleka jednoduché, mění se rychleji na základě výzev, stále četnějších. S jejich rozklíčováním máme proto potíže. Tak zjišťujeme, jak údajná mrtvola studenta Šmída při demonstraci v listopadu 1989 byla úspěšně včleněna hned do několika schémat recepce a jednání. Zpráva o jeho smrti se nakonec nepotvrdila; nevádí, svou úlohu splnil, do historie vešel. Zde navíc vidíme, že vzorce se neobejdou bez symbolů a obrazů. Vynikající pomůckou při jejich studiu jsou nám média a jejich kecy – už jen proto, že média vytvářejí, na rozdíl od dosavadních lokálních komunit, sice nespojitá, přesto ale pevná společenství, například diváků televizního kanálu Nova.

Paměť může být formována jistě i zvnějšku.⁹ Organizuje ji především moc (viz hrdinská epika od družin po národní stát) a samozřejmě výchova, školy. Ty byly zprvu garantovány církvemi, nato státy a nyní stále více jakousi neurčitou veřejností. V současnosti se školní osnovy uvolňují a suma předávaných vědomostí je pak srovnatelná s pamětí internetu organizovanou *ad hoc* vyhledavači. Paměť se nám internetizovala, s osnovami se vytrácí poslední substrát. Do této situace vstupují stále početnější a halasnější média s jejich pseudoreflexí. Což vede paradoxně nikoli k rozvolnění, ale naopak k nástupu primitivních schémat (viz témata většiny SMS). Těch se totiž znovu média chápou a šíří je – také jeden z důvodů, proč politici, aby jim bylo vůbec rozumět, musí hovořit v klišé (což jim jistě potíže nedělá.)¹⁰

Paměť se dnes opírá o informace z individuální zkušenosti, dále o ty z doslechu či četby a konečně o informace předávané školou a médii. Začleňuje do sebe i fakta prezentovaná dějepisem, jistěže selektovaná a modifikovaná podle svých vzorců – historiografie může být paměťotvorná. Lidé pak reagují na podněty nových zpráv prostřednictvím vzorců své paměti – odtud je paměť zase dějnotvorná. Jako reálně působící je pak i se svými výsledky předmětem historie. Nutno je rozlišovat, ale oddělit je nelze.

Ve společnosti zastává paměť rozličné funkce a místa: viz různé formy tradice, dějinné vědomí, „druhý život“ (*Nachleben*), různá memorabilia (symboly, místa paměti). Nabývá různých forem – vyprávění, vzpomínky, kroniky, biografie, oslavy a podobně.¹¹ Do paměti můžeme rovněž vstupovat přímo, například prostřednictvím rozhovorů a anket.

⁹ Např.: Singer, Wendy: *Creating Histories. Oral Narration and the Politics of History-Making*. Delhi, Oxford University Press 1997.

¹⁰ Příklon mas k nacismu či komunismu byl významně podmíněn vnášenými jednoduchými schématy kolektivní paměti. Ke sterilní dokonalosti to dovedli historikové NDR rozpracováním poslušnosti: dějinný obraz, dějinné vědomí, socialistické uvědomění. Spojení sociálních a politických dějin, mentalit, politické kultury, lidové kultury a vzorců paměti věnují pozornost zejména francouzští historikové. Viz např. Rioux, Jean-Pierre – Sirinelli, Jean-François (ed.): *La Culture de masse en France. De la Belle Époque à aujourd'hui*. Paris, Fayard 2002.

¹¹ Viz např. Nora, Pierre (ed.): *Les lieux de mémoire 1–3*. Paris, Gallimard 1984, 1986, 1992. Připomeňme, že Jan Assmann rozeznává mezi komunikativním a kulturním vzpomínáním. Prvé se omezuje na každodenní komunikaci, zatímco druhé vychází z korpusu textů, obrazů a rituálů typického pro určitou epochu.

Ve většině případů se jedná o písemné záznamy, vyžadující si ovšem jiný přístup a zpracování než záznamy institucí. Zde se zaměříme spíše na vzorce, matrice kolektivní paměti (historiografie relativně zanedbávané) než na jiné formy. Jednání podle vzorců totiž vstupuje přímo do současnosti, a ta je předmětem našich úvah.

Minulost a historie

Reflektovaná minulost vchází do současnosti rovněž v podobě historie. Jak dokazuje (mezi jinými) zmíněný Thomas Luckmann, ve společnosti dochází postupně k množení sociálních aktivit s jejich dílčími časy a v důsledku toho se pak ustavuje vědomí času přesahující rámec lidského života, konstruuje se stále univerzálnější rámce minulých událostí. Historie je pak jakýmsi vrcholným uspořádáním různých sociálních časů. Takto vzato můžeme dospět až ke zcela vyhocenému tvrzení, že dějiny jsou jakousi kolektivní pamětí historiků.

Společnost se postupně štěpí, specializuje a popřípadě atomizuje – orální paměť se pak drolí. Se zrodem písemných záznamů přichází ke slovu popis, kvalitativní a jedinečné. Literární podání umožňuje více dějových linií, komentáře, vysvětlení, odstup. Ke slovu přichází dříve neznámá motivace a psychologie. A teprve tehdy může na scénu vstoupit jedinečnost, a tedy i vzájemně se podmiňující historie a historiografie.

Termín „historie“ označuje jak obor, tak jeho výsledky a předmět. Vymezení předmětu je však nejasné, což má jistě neblahý vliv na ostatní určení. Otázky vzbuzuje zejména vztah předmětu historie k minulosti. Věnujme tomu trochu pozornosti.

Trpíme-li představou o zachycení absolutní minulosti, dostáváme se do situace Borgesova muže s absolutní pamětí – celý den prožíval postupně den minulý – na své vzpomínky vliv neměl a ony na něj také ne. A na co se rozpomínal další den? Ve skutečnosti minulé děje prožíváme vždy jinak, a tedy je i jinak pojmáme. Vkládáme do nich naši současnost – vynechávky, popis, spojení, otázky, rozhodnutí. Zmíněný muž historikem patrně nebyl.

Ne, globální, syntetická či totální historie, všeobjímající a vševyšetřující (sen klasického německého historismu a francouzské školy

Annales), neexistuje, stejně jako ideální kůň. Jistě, tak podle Williama Jamese by bylo nesmyslné žádat definici ideálního koně, když od něj žádáme nejrůznější výkony – tahat kočár, soutěžit na závodech, nosit děti a vléci se s hrkotajícím vozíkem plným obchodních balíčků. Můžeme si jako kompromis vzít jakési takzvané všeobecné zvíře, podotýká James, ale to je v malých podrobnostech ještě horší než nějaký určitý kůň.

Zřejmě nelze předepisovat historii to, čeho si v minulosti všimát nemusí, nemá, či dokonce nesmí. Přitom ale právě její výběr je to, co ji tvoří. Jestliže minulost a historii rozlišíme, minulost se nám rozpadne na dějiny a ne-dějiny, na dějinné a nedějinné. Jsme pak nakloněni pojmát dějiny jako jakýsi vehikl, substrát, esenci minulosti. Toto bývá častým tématem filosofie historie, zejména německé. (Uvedme jako příklad heslo Johanna B. Lotze z filosofického slovníku Waltera Bruggera: „Dějinné se vyznačuje vědomým plánováním a svobodným utvářením dění. Vědomé plánování však předpokládá chápání jsoucná z bytí jako z pravdy; svobodné utváření zahrnuje výběr jsoucná z bytí jako dobra“¹² – no, budiž.) Nuže, zde jsou dějiny alespoň vědomě reflektovány (nutně v jazyku filosofie), na rozdíl od historiků samých, u kterých si musíme jejich představy o předmětu dějin domýšlet (nemají odpovídající slovník, natož teorii – a tu navíc často zaměňují za návod). Historik nereflektující předmět historie připomíná dámu, která sice neví, co chce, ale mít to musí.

Běžná je dále představa, že historie je jaksi skryta (objektivně) v minulosti a historik ji jaksi (nestranně) odhaluje prostřednictvím faktů asi jako kovkop zlato (přirovnání Christofa Dipplera). Ale co se zlatým pískem, či dokonce valouny? Chceme-li jistý úsek či řez minulostí (vybraný soubor faktů) pochopit a vysvětlit, nelze to bez znalosti historie předcházející či prostorově na něj navazující, v ideálním případě dokonce celkové historie lidstva (což bývá suplováno dosazením nějaké té teorie). Celek a části však nelze beztravně předřazovat. „Širší“ historie (i jen její popis) musí mít odlišný charakter než ty dílčí, už jen ze stylistického a naratologického hlediska. Stoupá počet metafor a personifikací, umožňujících jakýsi „stenografický“ záznam. Individuální fakta vystupují spíše jako příklady pravidelností. Různé ty

¹² Brugger, Walter (ed.): *Filosofický slovník*. Praha, Naše vojsko 1994, s. 99. Německý originál je z roku 1976.

kategorie a struktury (třebas ekonomické formace) skládají zase jakýsi Velký příběh.

Krajní představa dokonce předpokládá, že konkrétní událost je jen výsledkem střetu více pravidelností (vln, tendencí a podobně), dokonce čehosi jako zákonitostí. Právě tyto nevědomé či jen málo vědomé síly jsou podle Fernanda Braudela, podobně jako pro Karla Marxe, tou pravou historií – pravý opak uvedeného pojetí J. B. Lotze. Bohužel se však stávají zřetelnými až na základě událostí zcela konkrétních. Ty pečlivě sledoval například Edward P. Thompson¹³ a posléze se mu abstraktní struktura či kategorie „třídy“ změnila v něco, co se událo především v lidských vztazích (přesněji: v jejich vzorcích). Historici Annales došli k obdobnému závěru až v roce 1988. A jak jednotlivé série uspořádat bez pomoci nějakého transhistorického konstruktů? Nakonec tedy minulost požívá svou historií. Výsledkem je patová situace.

K jakémusi substrátu se lze dopracovat i rozsahem pojednání a stylem. To odpovídá pozici racionalistického dějepisce z 18. století. Data z minulosti se snažil obsáhnout a smysluplně uspořádat, to byly pro něj dějiny. „Ještě chybí obecný pohled, který by pojal celek, a tento mocný pohled přetvoří agregát ve smysluplný systém,“ píše v roce 1772 August L. von Schlözer, a „jestliže panuje v celém plánu sestavení jednoty, pak získává univerzální historie vědecké vzezření...“¹⁴ Vzezření. Každé takové uspořádání má jistě svou hodnotu, pokud ovšem dodržuje základní pravidla dobrého obrazu (a stejně tak mapy, definice pojmu i teorie): nesmí nic přidávat; musí být diferencován; jeho části musí, byť jen zprostředkovaně, souviset, a navíc mít přehledný rozsah. Ovšem, a to je základní požadavek, nesmí být nic podstatného vynecháno, a to z hlediska cíle či funkce. Znamená to jasně a otevřeně tento cíl formulovat a nezastírat jej prohlašovanou objektivitou. Nakolik je ovšem stanovení cílů vůbec v kompetenci historiografie, historicky a sociálně podmíněné?

Domyšlen vskutku do důsledků vede takovýto přístup až ke stanovisku radikálního *linguistic turn* – skutečnost je konstruována jazykem,

¹³ Thompson, Edward P.: *The Making of the English Working Class*. London, Victor Gollancz 1963.

¹⁴ Schlözer, August L. von: *Vorstellung einer Universal-Historie*. Göttingen/Gotha, Dieterich 1772.

není nic jiného než text, a historiografie tedy nemá jiný předmět než sebe samu. K tomu se vyjádříme jen stručně. „Být zavražděn není otázkou diskursu,“ tak komentoval pokus vyložit textologicky stalinistické vraždy Stefan Plaggenborg.¹⁵

Vedle forem uspořádání můžeme považovat za konstitutivní pro historii i metody. Podle Reinharta Kosellecka historie sdílí svůj předmět se všemi ostatními sociálními a duchovními vědami: „Historie jako věda se vyznačuje jen svými metodami a pravidly, s jejichž pomocí směřuje k přezkoušitelným výsledkům.“¹⁶ Což je spíše identifikace než definice.

Jiný typ historikova uvažování souvisí se zmíněným postřehem Jacoba Burckhardta, že historie splývá s tím, co je v minulosti podstatné pro naši přítomnost; jinak vyjádřeno Hansem Rothfelsem – „to současné v dějinách a dějinné v současnosti“.¹⁷ Jestliže je bezesporu přítomnost obtěžkána budoucností, pak můžeme onu část minulosti působící na přítomnost označit zase za historii. Otázka existence samostatné dějinné předlohy, substrátu potom není důležitá. Dějiny naopak stále vznikají novou současnou aktivitou a jsou do minulosti vnášeny. (Vzpomeňme na Friedricha Engelse, pro kterého bylo založení jednoho dělnického spolku důležitější než bitva u Sadové. Čas oponou trhnul a trhá a trhá...) Z tohoto hlediska byli naši předkové přesně ve stejné situaci jako my, tak jako nás je tížila/vedla historie (jejich historie ovšem). Ale co je naše současnost, o tom mnoho nevíme, a navíc si můžeme vybírat z hojnosti. A znát budoucnost, jak píše Burckhardt, není ani žádoucí. Nevíme, co se vlastně osvědčilo – pro koho, kde a v jakém časovém horizontu? Navíc obé, současnost a budoucnost, postihujeme prostřednictvím obecných tvrzení, a pak nutně rovněž naše představa dějin je jimi, přinejmenším jejich slovníkem, ovlivňována. Burckhardtovský

¹⁵ Plaggenborg, Stefan: *Sowjetische Geschichte in der Zeitgeschichte Europas*. In Nützenadel, Alexander – Schieder, Wolfgang (ed.): *Zeitgeschichte als Problem. Nationale Traditionen und Perspektiven der Forschung in Europa*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2004, s. 225–256, cit. s. 240.

¹⁶ Koselleck, Reinhart: *Geschichte, Geschichten und formale Zeitstrukturen*. In Koselleck, R. – Stempel, Wolf-Dietrich (ed.): *Geschichte – Ereignis und Erzählung*. München, W. Fink 1973, s. 211–222, cit. s. 212.

¹⁷ Rothfels, Hans: *Zeitgeschichte als Aufgabe*. In *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, roč. 1 (1953), s. 1–8, cit. s. 2.

přístup má půvab v tom, že neslibuje trvalé řešení, neplynou z něj ontologické závazky.

(Některé důsledky jsou zajímavé. Tak například se dá tvrdit, že bezdomovci a jim naroveň postavení, odkázání jen na paměť, v dějinách sice existují, ale přitom své vlastní dějiny, totiž dějiny pro ně, neznají. V jejich časovém horizontu, trvajícím jen několik hodin, nemají místo; jestliže ano, pak by už zase nebyli bezdomovci. Jejich historie má ve skutečnosti zcela jiné cílové skupiny, totiž historiografie policie a dále intelektuály jistého zaměření.)

Takto vzato dějiny jsou a vždy byly současné, tj. zde a tady. Jejich rozložení do delších časových úseků, až po světové dějiny, je až konstrukcí, takovými nikdy nebyly. Jistěže je zbytečno popírat existenci minulých událostí; je možno jim jen upírat, případ od případu, dějinný status.

Současné dějiny (jako předmět) jsou proto jistým předobrazem historie a klíčem k ní. Ovšemže soudobé dějiny (zažívané i psané) přitom nemohou být pro všechny stejné, a i kdyby něco takového existovalo, neplynul by z toho žádný užitek ani smysl. I když ne tak zcela – objektivističtí eunuši historiografie (tak je označil Johann G. Droysen) mají svou konkrétní podobu. Jakou? Novodobý evropský stát vznikal zejména na základě nutnosti neutralizovat konfesijní spory. Přesvědčení o pravdivosti jednoho náboženství (či jiného názoru, i těch historiků) je však nutnou podmínkou této religie. Jinak by se vyznání samo zrušilo ve prospěch jiné (obvykle „vyšší“) ideje, kupříkladu tolerance či humanity a naposled ironie Richarda Rortyho. Nastalo nám weberovské „odkouzlení“ spojené se „ztrátou smyslu“ a nastoupila technická racionalita a individualizace zájmů. Přibyla absence mínění prohlašovaná za nestrannost, a ta, podobně jako císař, nemůže přec chodit nahá. Je personifikována postavou tolerantního historika jako neutrálního vševěda neboli nicvěda.

Nelze než konstatovat, že uvedené představy o tom, co historie vlastně je, mají své ontologické důsledky, totiž příslušné postavy a role historika. Dějepisec je jistým důsledkem své představy dějin. Představy většinou jen intuitivní, takže jeho osoba je poněkud rozmazaná.

Prameny historie

Historiografie si vymezuje svůj předmět rovněž požadavkem možnosti verifikovat fakta z minulosti – odmítá pochopitelně brát v úvahu události, o kterých se nezachovaly žádné zprávy, i když o jejich existenci nemůže být pochyb. (Nutno ovšem připomenout neujasněnost takzvaného historického faktu.) Navíc vyrazuje ty, o nichž nemáme dostatečně objektivní záznam, což je jistě důležité u jedinečných událostí. Vědecká historie, tak jak ji známe od 18. století, se opírala ponejvíce (s výjimkou například numizmatiky) o písemné prameny vzniklé z činnosti institucí. O tom, co je „historické“, pak rozhoduje zřejmě písař, zub času a archivář. Jedná se tedy o minulost časově a vývojově omezenou, o historii velmi selektivní. S vývojem institucí se rozsah a zaměření záznamů navíc pronikavě měnily, stejně jako předmět historie – a to historicky. Pak je ovšem historie vyhrazena *nolens volens* jen společností s písmem a institucemi, zejména státem. Pokud jsou dějiny založeny na pramenech dostupných, vylučuje se navíc údobí posledních třiceti až čtyřiceti let. Pro nedostupnost archivů rovněž nebylo možno psát historii Sovětského svazu (k dispozici byl jen jeden městský archiv ukořistěný v roce 1941 německou armádou), ač o existenci této šestiny světa nikdo nepochyboval. Nevina Rudolfa Slánského nemá žádnou oporu ve spisech. To, co instituce nevidovaly, pro takto chápanou vědeckou historii v podstatě neexistovalo. (Zvláště v Německu, kde pravidla striktně kodifikoval roku 1889 Ernst Bernheim, sám historik druhého řádu. Ve Francii, a zvláště v Anglii, byli a jsou historici tolerantnější.) Jistě, kdyby se soudy zřekly svědků, množství rozsudků, a tedy i justičních omylů, by se zmenšilo a počet osvobozených zločinců by se zvýšil.¹⁸

¹⁸ Je na místě připomenout si Thukýdida. Ten použil metody ještě neexistující sociologie a antropologie, orální historie, a navíc své svědectví – tehdy pouhého zdravého rozumu. Jacob Burckhardt ocenil zvláště jeho nejstarší dějiny slovy: „V těchto kapitolách se obrací helénský duch s geniální divinací k dějinám minulosti; všechny tyto úvahy by se mohly ukázat jako nesprávné, a přesto by si podržely nesmírný význam pro obecné historické usuzování pro všechny časy.“ Kde ty časy jsou... (Burckhardt, Jacob: *Griechische Kulturgeschichte*, sv. 3. München, Deutscher Taschenbuch Verlag 1977, s. 414.

Ukazuje se však, že pro společnost je stejně podstatná i její paměť, ať osobní či kolektivní, která jistěže může produkovat i mýty, představy a fikce. V každém případě jak ony, tak skutečné události do svého umělého rámce (spíše rámců) ukládá. Fikce samotné dějepisci z vědecké historie sice vylučují, jejich fakticitu ale uznat musejí – mnohdy jsou fikce důležitější než pouhé události (mrtvý Josip Broz Tito byl ještě dlouho úředně živý). Historie je pak vlastně spoluvytvářena i tím, co se třeba ani neudálo, ale mělo za následek takovou či onakou reakci.

Situace se dále komplikuje se zrodem tisku a dalších médií a jejich zpráv (ať kachen či nikoli), které nevzešly z archivů institucí, ale ze svědectví účastníků. Do jaké míry je lze brát v úvahu?¹⁹ Ke slovu se nakonec přihlásilo orálno, dříve vyhrazené folkloristům. Bylo by jistě zavádějící pokoušet se z orální paměti rekonstruovat jen vnější průběh událostí. Jistěže vzpomínky často zastírají, nebo i přímo lžou – ale funkčně. Stejně tak všední den může zastírat nepříjemnou skutečnost. Na těchto výpovědích je naopak důležité to, co je na nich neintencionální, co není osobně ovlivněno a co nakonec událost svého druhu tvoří – a to jsou matrice výpovědí.

Orální historii a podobně biografickým studiím rovněž odpovídají nové historické a především sociální jevy. Tak v 19. století byla sociální historie vydupána ze země zástupy proletářů. Přinesla s sebou nejen nové prameny, ale navíc podstatně rozdílné metody. Od minulého století spolu s demokracií a konzumem vstupují aktivně do společnosti masy těch, kteří nejsou uvyklí vyjadřovat se písemně – masy kontaminované médii a tvořící společně s nimi jakousi novou jednotku. Chceme-li je sledovat, nemůžeme se obejít bez studia jejich orálních projevů – a tedy ani beze svědků. Je nutno zjišťovat jejich hodnoty, chování a to, co z událostí bylo pro ně významné a proč. Na co a jak reagovaly. Můžeme se pak pokoušet o modely jejich chování a testovat je – což jistě překračuje pramenný rámec historie událostní. Svým způsobem se o to snaží v rámci soudobých dějin nejen orální historie a biografická studia, ale dále mikrohistorie, dějiny všedního dne, antropologie, a především sociologie.

¹⁹ Dulong, Renaud: *Le témoin oculaire. Les conditions sociales de l'attestation personnelle*. Paris, Éditions d'Ehess 1998.

Vezměme v úvahu i další hledisko. Společenské vědy včetně historie se nalézají mezi Scyllou holismu a Charybdou metodologického individualismu. V různých podobách. Tak dnes se už nespolehneme na nějakého Keplera a Newtona, kteří excentrický pohyb planet podřídili deterministickým zákonům – pro dějiny v ně doufal ještě Immanuel Kant. Převládá naopak postoj výrazně vyjádřený Rogerem Chartierem: „Struktury sociálního světa nejsou žádné objektivní danosti, stejně tak jako intelektuální a psychologické kategorie: jsou to dějinné produkty praktik (politických, společenských, diskursivních), jejichž spojováním vznikají jejich figurace.“²⁰ Což s sebou jistě opět nese změnu pramenné základny a metod – na praktiky jsou svědkové mistři.

Do hry vstupuje i sám historik. Dějiny, podobně jako umělecké dílo, neznačí univerzálního diváka. Dějepisec, zvláště historik soudobých dějin, musí proto sebe jako diváka, svědka reflektovat (třeba jen druhé historiky). I on má svou ego-historii, i on je zakořeněn ve svém „přirozeném světě“ (*Lebenswelt*), který je základem jeho přístupu k minulosti i jejímu porozumění.²¹ Vědecká historie vyhodila okny osobní zkušenost historika jako svědka, dokonce i svědka důvěryhodného. Dnes se dveřmi vrací, a to jako historik současnosti ve schizofrenické trojjediné roli pozorovatele, svědka a účastníka současnosti. Není k tomu (na rozdíl od etnografa a sociologa) vyškolen a na sebereflexi není uvyklý. Necítí se proto dobře, ožívá jen v kavárnách.

Významná změna rovněž nastala, jakmile se objevily indikátory. Antická historiografie (tehdy pod názvem archeologie) se zabývala staršími, a tedy nedostupnými událostmi, k nimž nebylo svědků, třeba zakládáním měst. Byla tedy, jak ji označil Platón, „pěkným vypravováním starých babiček“ (*Hippiás větší*, 285d). Později archeologie (v novém slova smyslu) nahradila svědky artefakty (všemi předměty dotčenými lidskou činností). Historiografie ji v tom následovala mnohem později, když zjistila, že písemné prameny mohou být vytěžovány jako artefakty. Ty nic netvrdí, a nemohou proto ani lhát. Mohou však sloužit jako

²⁰ Chartier, Roger: *Die unvollendete Vergangenheit. Geschichte und die Macht der Weltauslegung*. Berlin, Wagenbach 1989, s. 19.

²¹ Rüsen, Jörn: *Grundzüge einer Historik*, sv. 1: *Die Grundlagen der Geschichtswissenschaft*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1983, s. 18n. Historikové to cítí, odtud také množství biografii dějepisců. Význam dějin historiografie pro historii je srovnatelný s poměrem filosofie a dějin filosofie.

indikátory našich hypotéz – jistěže i hypotéz o existenci nějaké události (třebas pobyt Židů v Egyptě archeologie nepotvrzuje). Především to platí pro hypotézy o neviditelných objektech a souvislostech, tedy o vývojových trendech (statistika) a skrytém pozadí (hermeneutika). Jistěže neviditelné objekty a síly, jako je skryté pozadí, předpokládala i klasická událostní historiografie (duch doby), jen jejich formulace a testování (tehdejší sociální vědy byly nedostatečně rozvinuty) jí činily nezládnutelné potíže. Ke slovu přišla naštěstí hypoteticko-deduktivní metoda, tj. ověřování deduktivních důsledků hypotézy indikátory (*indice* Carla Ginzburga). Tu formuloval v polovině 19. století William Whewell, o sto let později upravil Carl G. Hempel a po dalším půlstoletí pro dějepis objevila italská mikrohistorie. Sociální vědy se postupně navracejí k Platónovu hledisku, že každé tvrzení, které nevyklučuje známé skutečnosti, je koherentní, neneso v sobě spor a proti kterému není věcných námitek, lze brát v úvahu a konfrontovat s ostatními.

Předmět historie se nám tím vším zřejmě znamenitě rozšiřuje. Soudobé dějiny se dnes dostávají do situace, kterou před tisíciletím popsal Konstantin VII. Porfyrogennetos: „Materiál dějin dosáhl rozměrů neobsáhnutelných a nezládnutelných...“²² Naopak po jednom století se nepotvrdilo to, o čem byl ještě v roce 1890 přesvědčen Ernest Renan, totiž že „zhruba za sto let bude lidstvo o své minulosti vědět vše, co lze poznat“.²³ Dialog mezi medievalisty je ještě v zásadě možný, mezi historiky soudobých dějin jen stěží. Jak stále vzrůstající masu materiálu zvládnout? Co vybrat, na co se omezit? Jaké používat přístupy a prostředky? Jak formulovat otázky?

Rámce historie

Jednotlivé obory sociálních věd jsou určovány svými oblastmi zájmů, je to předpoklad jejich existence. Pokoušejí se o přesné stanovení pojmů a vymezují tak podmínky, za kterých jejich tvrzení platí. Historiografie se má zabývat minulostí lidské společnosti, a ta je jako celek

²² Citováno podle: Gumiljov, Lev N.: *Hledání vymyšlené říše. Legenda o „říši kněze Jana“*. Praha, Mladá fronta 1974, s. 8. Ruský originál je z roku 1970.

²³ Renan, Ernest: *L'Avenir de la science. Pensées de 1848*. Paris, Larousse 1954, s. 25; původní vydání 1890.

jedinečným útvarem. Celek neopakovatelný, dodejme. Klade se potom otázka, jakým způsobem o jedinečném celku pojednávat. Ten jistěže svou teorií nemá a ani mít nemůže. Fichteho představa vět o dějinách, na nich nezávislých a je předcházejících, se přes veškeré snahy dosud nenaplnila. Praxe je ovšem jiná.

Historikovy úsudky vyplývají většinou ze znalosti toho, jak to dopadlo („výsledek je učitel hloupých“ – Titus Livius). Což je pokládáno za jakési vysvětlení, které se chvályhodně obejde bez teorie (zvláště vypomůžeme-li si tvrzením, že každá epocha má stejně blízko k Bohu). Kdykoli o něčem pojednáváme, skrývají se vždy za našimi výpověďmi nějaké skryté předpoklady, obecná tvrzení, jakási neurčitá, implicitní teorie. Ale protože tyto předpoklady skutečnou teorií nejsou, pak nutně s jejich používáním z minulosti něco ubíráme anebo zase přibíráme.

Historiografie, aby jí vůbec byla, však už jakousi teorií předpokládá, musí, respektive cosí, co hraje její roli. A každá teorie, stejně jako metoda, si hledá své oběti. Podle Henri-Irénée Marroua je teorie „vědomé či nevědomé místo, které historik zaujímá vůči minulosti: výběr a vymezení tématu, kladené otázky, užívané pojmy, a především typy vztahů, systémy interpretací a jejich poměrná hodnota – tedy historikova osobní filosofie“.²⁴ V prvé řadě to jsou všeobecně sdílené, jen málo vědomé představy, obvykle předávané nápodobou – viz český historiografický „pozitivismus“.²⁵ Dále sem patří všelijaké ty ideologie, metodologie, hypotézy (například hypotéza zvaná „teorie modernismu“). Historikové objevují různé vlny, formace, *epistémé*, paradigmata, mentality. Nebyl to jistě stupeň poznání, ale jakási změna jejich občanské „mentality“, která přivedla historiky k recepci Solženicynova *Gulagu*, ač fakta byla známa už dlouho. Zdaleka to není jediný příklad jejich „citlivosti“ (jiní hovoří o stádnosti).

Má-li historik co vyprávět, archeolog co kopat, o teorii se obvykle nezajímají – starosti nastávají až později. Ve většině případů, v Čechách zvláště, bohužel teorie pro historiky (obvykle zprostředkovaně) končí s Karlem Marxem, Émilem Durkheimem a Maxem Weberem (ti všichni

²⁴ Marrou, Henri-Irénée: *De la connaissance historique*. Paris, Seuil 1954, s. 187n.

²⁵ Obdobně „kultura oboru“ uváděná J. Horským. Horský, Jan: Změníme „kulturu“ dějepiscetví ve prospěch multikulturalismu? In Jakoubek, Marek – Hirt, Tomáš (ed.): *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit (antropologická perspektiva)*. Plzeň, Aleš Čeněk 2005, s. 236–257.

se navíc historií aktivně zabývali). Bezmála vše nové historici přejali z antropologie a archeologie, tyto obory se stále filosofii a sociologii systematicky věnují. (Poznamenejme, že za archeologií se historiografie opožďuje asi o dvacet let. Tak etnoarcheologie, archeologie prostorová, sídlištní, procesuální, strukturální, symbolická, kognitivní, kontextuální jsou zde již od let šedesátých – nějak se prehistorikové se svou více než stovkou milionů dosud nalezených střepů přece vypořádat musejí.)²⁶ Jistěže nové postoje těchto oborů vycházejí spíše ze změn hodnot a z toho, co se zrovna čte, než z jejich materiálu. I jejich fakta jsou pak obtěžkána teorií (*theoriebeladen*).

Samostatná paradigmatu historiografie nevytváří a z předcházející argumentace plyne, že to patrně od historiků ani očekávat nelze. Je sice možné uvést teorii tří časů Fernanda Braudela, pokud zrovna nesdílíme názor, že se jedná o geniální trivialitu. Ten vyslovil Samuel Kinser, prezident Americké historické společnosti, současně s postřehem, že historie dostávala největší podněty od nehistoriků či historiků neortodoxních, takřka zvnějšku.²⁷ Zřejmě ryby radí ichtyologům.

Historie zřejmě byla a je, už z principu, ve stálém zpoždění. Zpracovává-li starší minulost, nebije to do očí. V případě soudobých dějin ale dobová paradigmatu líčí nebo vysvětluje týmiž paradigmatu, což je jistě nonsens – nebo paradigmatu právě prošlymi, v každém případě zase reagujícími na jinou situaci. Uvedme jako příklad snahu historiků osvojit si pojetí Michela Foucaulta, jehož inspirací či důsledkem (vyjde to nastejno) byli mimo jiné ajatolláh Chomejní a německá Frakce rudé armády (RAF). Jistě je to aporie, ale aporie odpovídající společenské praxi.

Historikové touží po nestrannosti. I ta předpokládá ovšem jistou pozici, třebaš Mars. Dějiny současnosti nebyly dlouho považovány za možné, protože jejich historik by byl vždy nějak poplatný soudobým hlediskům. A jak psát dějiny, když nevíme, jak to dopadlo? Což jistě nezabránilo Theodoru Mommsenovi napsat římské dějiny v duchu soudobého liberalismu. Byl to také jeden z důvodů, proč se škola Annales

²⁶ Vašíček, Zdeněk: *L'Archéologie, l'histoire, le passé. Chapitres sur la présentation, l'épistémologie et l'ontologie du temps perdu*. Sceaux, Kronos BY 1994; Týž: *Obrazy (minulosti). O bytí, poznání a podání minulého času*. Praha, Prostor 1996.

²⁷ Kinser, Samuel: „Annaliste“ paradigm? The geohistorical structuralism of Fernand Braudel. In *The American Historical Review*, roč. 86, č. 1 (1981), s. 63–105.

(a podobně i škola Ernesta Labrousse) postupně propracovala až ke zcela „objektivní“ teorii tří časů. Což je však opět jisté paradigma, navíc dobře slučitelné s některými tehdejšími ideologiemi a poměry ve francouzské administrativě.²⁸ Podobně si počínal i marxismus-leninismus.

A dále: Historik, vyzbrojený „teorií“, získanou studiem dávné minulosti, může jí pak poměřovat současnost. Tím ovšem do ní vstupuje, stává se jejím aktérem, a nutně jistým straníkem. K dokonalosti to přivedl „reálný socialismus“ se svým chiasmem: věda je zbraní dělnické třídy a dělnická třída je zbraní vědy.

Otázky v historii

Připomeňme si nyní význam výrazu „otázka“. Otázkou, problémem jsou předměty vzbuzující nejistotu či rozepři, náměty k diskusi (viz Websterův slovník). Triviálně technický význam dožadování se nějaké dílčí informace typu „kolik je hodin“ či „v kterém roce byl zabit kníže X“ zde necháme stranou.

Historie se skutečnou vědou stává až vlastními otázkami. Odkud je však bere?

Uvažuje jistě problémy, které byly v minulosti formulovány a řešeny. To je ale spojeno s jistou aporií. Vyjádřeno stručně a vyhoceně: postavíme-li se na minulé stanoviska a znalosti, pak tehdejší jednání stěží vysvětlíme, můžeme je však chápat. Ale jak víme, „vše pochopit znamená vše odpustit“, a konali jsme zřejmě zbytečnou práci. Snad až na to, že jsme lépe poznali sami sebe. O Antoinovi de Saint-Exupérym či o bratřech Mašinech víme bezmála vše a lze je chápat. Vše ostatní je pak jen a jen naše, totiž rozbor předpokladů a důsledků jejich činů, účinnosti a významu, morálních problémů také. Je samotné to nepřilíš zajímavé, jednoduše byli ochotni za své činy platit životem. To arciť od historiků žádat nebudeme.

Jestliže naopak víme něco navíc, pak je to především díky našim současným znalostem a otázkám, které testujeme minulostí a tvoříme

²⁸ Uvedme nárok F. Braudela, který si žádal „mimo minulost, která nám náleží podle práva, i současnou dobu v jejím celku“. Callot, Émile: *Ambiguités et antinomies de l'histoire et de sa philosophie*. Paris, M. Rivière et Cie. 1962, s. 6.

tak jakousi historii. Tak zcela nové problémy Spojených států na začátku minulého století umožnily Charlesi Beardovi vidět Otce zakladatele v jiném světle. Potýkání Čechů a Němců v 19. století si zpětně podřadilo výklad celých českých dějin (až do té „holubičí“ povahy), industrializace si vyžádala dějiny ekonomické.

Způsob kladení otázek je rovněž podmíněn další aporií, totiž aporií neurčitosti, v leccm podobnou Heisenbergovu principu. Čím větší máme totiž časoprostorový zorný úhel, tím lépe vnímáme „les“, tj. širší souvislosti (ty pojmáme jako popředí). Ztrácíme však jednotlivosti, „stromy“ (tvořící jakési pozadí). A jistě to platí i naopak. Potud idea „historioskopu“ Lva N. Gumiljova:²⁹ Díváme-li se na obraz a chceme-li jej vidět jako celek, musíme zaostřit pohled poněkud *nad* obraz. Zaměříme-li se *na* obraz sám, vidíme jen jednotlivé jeho části, a navíc postupně. V obou krajních případech zaměření historioskopu sledujeme pravidelnosti podstatně jiného druhu. Tak jednání jednotlivých osob ve společnosti můžeme sledovat s pomocí psychologie, méně už demograficky. Mnohdy si dokonce můžeme položit otázku, nakolik tyto pravidelnosti či obecnosti navzájem souvisejí.

Zorný úhel „malých“ a „velkých“ dějin vystupuje v mnoha podobách. Uvedme například protiklady struktura/událost, objektivita vztahů/subjektivita představ, kvantitativní/kvalitativní údaje, historické objekty/konkrétní praktiky – všechny tak či onak historie sdílí s ostatními sociálními vědami. Současný příklon k malým dějinám (pohyb kyvadla!) byl předznamenán kritikou těch velkých. (Tak se mimo jiné zjistilo, že seriální historie nedovede své řady smysluplně propojit. Příliš široké pojmy, jako je třída nebo mentalita, zase zakryly jejich vnitřní dynamiku.) Od epoch a velkých historických objektů se dostáváme k lokalitám, komunitám a eliasovským figuracím, rovněž tedy k paměti. Hlásí se antropologické a sémiologické přístupy, tentokrát bez velkých teorií. Ke slovu se dostává na úkor státu společnost. Hlediska a přístupy se propojují.³⁰ To vše s sebou přináší nové prameny, předměty, metody.

²⁹ Viz Gumiljov, Lev N.: *Hledání vymyšlené říše*, o. c., zejména s. 19–24.

³⁰ Např. Gehler, Michael: *Zeitgeschichte im dynamischen Mehrebenensystem. Zwischen Regionalisierung, Nationalstaat, Europäisierung, internationaler Arena und Globalisierung*. Bochum, Winkler 2001.

Po emancipaci malých dějin nastal čas napojit se, vyrovnat se s těmi velkými (byť byly velké jen v čase a prostoru). Neprocházejí-li velké dějiny malými, pak ani vlastně nejsou. Dosud se však nesetkaly. Napomůže tomu střídání měřítek?³¹ Asi to není otázka jen pro historiky. Řešení hledají nejen další vědy, ale osobnostně i každý z nás.

Hermann M. Müller-Karpe formuloval další opozici – rozdíl mezi přístupem izofenomenologickým a izochronologickým.³² Podle prvního pojednáváme o stejných jevech v rozdílných časech, podle druhého o rozdílných jevech ve stejné době. Izofenomenologie může být dána výběrem tématu nevymezeného časem a prostorem, například požadavkem sledování nějakého kulturního jevu. Navíc vyjadřuje fakt „nesoučasnosti současnosti“, na který poukázal ve dvacátých letech minulého století Wilhelm Pinder. Na základě podnětu Johanna Gottfrieda Herdera si povšiml rozdílu generací žijících ve stejné době, kdy každá má odlišné zkušenosti, navazuje na minulost jinak, a tedy žije v posunuté fázi. Výrazným případem této opozice, jak ještě podrobně prokážeme, jsou soudobé dějiny. Tak stejné jevy pro ně charakteristické mohou být v různých místech časově posunuty – současné dějiny nejsou proto zdaleka současné.

Historiografická produkce

Zmínili jsme se o předmětu historie, o historii jako disciplíně, o jejích pramenech, a to, co zbývá, jsou produkty historiografie. Dějepisectví je obor, který mimo jiné hledá, kontroluje a třídí informace o minulosti. Potud by vědou jistě nebylo, snad jejím předstupněm. Fakta uspořádává – připomeňme si herbáře, tvořené rovněž na základě srovnávání a analogie. Potud jak botanika, tak historiografie jsou kumulativní.

Dějepisec se pak pokouší o jakousi rekonstrukci minulosti (v čase, prostoru či řezu), o syntézu; a syntéza není (sledujeme výkladové slovníky) ničím jiným než kombinací separátních částí nebo elementů tvořících celek. Ten si ovšem musí dějepisec sám určit (podle svého

³¹ Revel, Jacques (ed.): *Jeux d'échelles. La micro-analyse à l'expérience*. Paris, Gallimard & Seuil 1996.

³² Müller-Karpe, Hermann M.: *Handbuch der Vorgeschichte*, sv. 2: *Jungsteinzeit*. München, Beck 1968, s. V.

zájmu!) a onen celek si pak stanovuje své vlastní otázky. Úloze osnovy historické syntézy by měla odpovídat role teorie ve vědě, leč jak již bylo uvedeno, ve skutečnosti tímto rozvržením jsou spíše historikova paradigmatata (například neurčité představy o finalitě či zase o kauzalitě) a pravidla „dobrého obrazu“. Fakta jsou podřizována schématům teorie totalitarismu, modernizace, systémů a podobně. Jsou shrnována pomocí analogií, pravidelností, trendů. Jsou konstruovány historické objekty. A to vše se vyjadřuje běžným jazykem odpovídajícím jednomu z našich „přirozených“ světů. Vše s sebou nese „zdravý rozum“ (včetně banalit) a všeobecně sdílené úsudky (à la „represe byla nespravedlivá“). Výsledkem je pak literární útvar, který, jak dokázal Hayden White, nabývá (přinejmenším v 19. století) vlastnosti jednoho ze čtyř možných rétorických tropů. Odpovědi takovéto syntézy odpovídají na její vlastní otázky, nejsou to otázky vlastního celku. Točíme se v kruhu.

Skutečná syntéza nemůže nebýt než syntézou otázek, problémů a odpovědí, především zkoumaného celku. Chaotický stav původních otázek a událostí by měl být usoustavněn vybranými nehodnotícími otázkami z různých úhlů. Je nutné se pokoušet o jejich zodpovězení a o srovnání výsledků – osvědčená metoda pokusu a omylu, *piece-meal ingeneering* Karla R. Poppera. Což je navíc požadavek, který přímo odpovídá skutečnému chodu minulosti – a současnosti rovněž. Potom přichází na řadu sledování kompatibility, koherence a konzistence prozatímních výsledků. Nutné je zamyšlení nad vztahy termínů, nad vlastnostmi našeho popisu, tedy nad jistou malou implicitní „teorií“. A stejně tak posouzení toho, co jako model do minulosti vnášíme (weberovské *Wertbeziehung*). (Neměli bychom zapomenout spolu s logikou a Maxem Weberem, že pojmy nemohou být ani pravdivé, ani nepravdivé.) Uvedený postup se dá uplatnit snáze pro dějiny současnosti, naše závěry jsou totiž pak testovatelné svědectvími. Můžeme nakonec dospět k jakési menší syntéze svého druhu, aniž bychom se museli příliš odvolávat na jakési tušené pravdy nebo na barvitost svého štětce. Snad bychom se tak vyhnuli rovněž Whiteovým tropům. Nebude to tedy ani sama k sobě se vztahující – a tedy sebezpotvrzující – soustava, jako je dnes Kultura, Diskurs či Text – vysvětlující vše, a tedy nic. Stejně jako solipsismus jsou nevyvratné, a tudíž i nefalzifikovatelné.

Příklad: Dosavadní české práce o Mnichovu zachovávají v podstatě časový sled událostí a snaží se reprodukovat všechny detaily

(čím méně otázek, tím více podrobností). Jiný typ představuje analýza Jana Tesaře *Mnichovský komplex* – komplex propojených otázek a pokusů je zodpovědět. Syntetické práce obvyklého typu už z povahy věci, totiž pravidel svého podání, by si Tesařovy otázky ani položit nemohly.

Dějiny dnes a soudobé dějiny

To, co dnes označujeme jako soudobé dějiny, tvořilo již od počátku základ historiografie. Hérodotos, Salustius, Kosmas, Commines, Michelet, Ranke... S přijetím metod filologické kritiky se konstituovala takzvaná vědecká historiografie, už jen vzhledem k nepřístupnosti archivů se omezující na vzdálenější údobí a spíše na dějiny politické. Jakmile se ale rozsah historie obohacoval o hospodářskou, sociální a kulturní stránku, zvětšoval se tím nejen okruh možných pramenů, ale i jejich rozsah. Nutnými se pak staly i nové metody vyhodnocování pramenů (např. kliometrie) a jiné způsoby interpretace (dějiny všedního dne, mikrohistorie, „hustý popis“, „archeologizace“ a „sémiologizace“ historie atd.). V mnoha případech jsou jistě aplikovatelné i na údobí doposud vyhrazené historiografii „vědecké“.

To, co přibližně od poloviny minulého století prožíváme, má osobitý charakter. Dějiny se nám „zrychlují“ – počet změn vzrůstá, prostor se otevírá a současně díky transportu zmenšuje, události se na nás řítí v reálném čase (CNN) a synchronizují se tak; vše se registruje a zakládá, nebývalým způsobem zpřístupňuje. Svět se na úkor autochtonnosti, tradic, a dokonce i identit synchronizuje. I diachronie začíná být vnímána synchronně. To vše je prostředky klasické historiografie nezvládnutelné, filologicko-historická metoda je uplatnitelná stále na menší výseky dějin, a navíc se značným časovým zpožděním. Prameny, pojmy, teorie a metody se pronikavě proměnily.

Počet zpráv rychle a neustále stoupá. Linearita a literárnost se vytrácí, ke slovu se hlásí orální, akustické a vizuální (a s tím nové skupiny obyvatelstva, dříve němé). Máme před sebou statistiky, ankety, průzkumy. Údaje jsou systematicky podrobovány vyhodnocování, srovnávání a shrnování. To vše je pak předmětem komentářů, a popřípadě i reflexí. Futurologie a prognostika se pokoušejí protáhnout tušené

soudobé trendy do budoucnosti. Generalizující teorie jsou střídány triviálními vizemi (Samuel P. Huntington, Francis Fukuyama).

Počty vědeckých poznatků a technologických změn prudce vzrůstají. Suma informací, třebaš jen ze sdělovacích prostředků, značně převyšuje množství individuálních zážitků (stále více tuctových a manipulovaných), a musí proto být usoustavňována. Tak paměť minulosti včerejšího dne je například obsah deníků (není nic tak beznadějně zastaralého jako včerejší tisk) řazený podle rubrik-rámců, a ty se mění jen občas. Krajním případem jsou rámce, vysoce specializované matrice, zvláště u autotelických systémů, které se jasně vydělují z okolí a používají zjednodušeného modelu sebe sama (sem zařazuje Niklas Luhmann třebaš práva a umění).³³ Do nich jednotlivé události vstupují prostřednictvím své deskripce, a ta je zprostředkována jazykem onoho systému. Musí se proto nutně samy popisovat a vyjadřovat o sobě. Takových systémů přibývá a stále se rozšiřují.

Jejich charakteristickým rysem (a moderní doby vůbec) je to, že neustálý vlastní popis je jejich neoddelitelnou, možná i konstitutivní podmínkou; v každém případě pojičkem, bez něj by se rozpadly. Obsah tohoto popisu je ukládán do jednotlivých kolektivních a individuálních pamětí, skrze ně je interpretován a pak se stává předmětem reakcí. Za této situace se proměňuje i paměť a její matrice, které vyhodnocují fakta podle svých kritérií. (Takové vzorce se dnes prosazují zvláště u voleb, které představují jakousi generální situaci, kdy je nutno se najednou a na delší dobu rozhodnout o všem.)

Popis společnosti společností samou jí musí v zásadě odpovídat, a jsou to potom pravidla tohoto popisu a pravidla jeho užívání, která jí dostatečně vystihují; jediné tak lze zvládnout „prach událostí“. Opakuje se jistým způsobem situace Giambattisty Vica, který raději zkoumal *jak*, a nikoli *co* mýty vyprávějí. Nedivme se proto záplavě sémiologických přístupů, naratologie, lingvistického obratu, recepční estetiky, „nového historismu“, médiologii Régise Debray, paradigmátům Kultury a Textu atd. Třebaš mnohdy předávány papoušky, nejsou zde náhodně, leccos postihují.

³³ Luhmann, Niklas: *Essays on Self-reference*. New York/Oxford, Columbia University Press 1990.

Zatímco historiografie starších údobí se snaží z mála údajů vyvodit co nejvíce důsledků, stojí před soudobými dějinami úkol opačný – záplavu údajů rozumně zjednodušit, či dokonce hledat to podstatné. Lze to zejména prostřednictvím analýzy paměti a jejího popisu. (Jistěže by historik mohl zkoumat, zda se ubohý Kerry ve Vietnamu zachoval tak či onak, ale zjištění, jak, kdo a podle jakých vzorců na jeho obvinění reagoval, je patrně důležitější.) Historie se zřejmě svého Newtona nedočká, nový Vico by snad stačil.

Závěr bez závěru

Po mnoha peripetiích jsme prošli cestu od současnosti do současnosti a uzavřeme ji protencí, tedy chvilkovým očekáváním. Za načrtnutých podmínek vstupuje na historiografickou scénu samostatný obor zvaný „soudobé dějiny“. V něm se všechny doposud naznačené problémy zauzlují. Dnešní historiografie je totiž rozkolísanější více než kdy jindy. Paměť, historie a žitý svět včetně jeho vlastního popisu se proplétají. Syntéza je těžko možná. A co skutečnost sama?

Načrtnutá situace má své důsledky. V roce 1987 publikoval François Dosse knihu *Rozdrobené dějiny*.³⁴ Výsledky historiografie totiž tvoří pestrý kaleidoskop témat, přístupů, žánrů a stylů, kde si každý jako v internetu může najít právě to, co hledá. Už ne Droysenovo *über den Geschichten ist die Geschichte*, ale dnešní *Geschichten statt Geschichte*. Ostatně už v roce 1886 Nietzsche poznamenal, že historie je pro evropského plebejce půjčovnou kostýmů, nepasují mu, a proto je mění a mění. Karneval, či tržiště?

I tento stav je námětem pro historii, pro historické vysvětlení – had se kouše do ocasu. Spíše se však klade otázka: co zapomenout? Připomeňme opět Nietzscheho, pro nějž byly škrty skutečně tvůrčím činem a který rovněž prohlásil, že bez zapomínání nelze žít.

Dějiny současnosti nabývají na významu, a to dokonce zpětně pro historii v celém jejím rozsahu. Dovoláváme se znovu Burckhardtova pojetí dějin jako toho, co v minulosti je podstatné pro naši současnost.

³⁴ Dosse, François: *L'Histoire en miettes. Des „Annales“ à la „nouvelle histoire“*. Paris, La Découverte 1987.

Pak nám dějiny současnosti jako jakési shrnutí dneška otvírají cestu do minulosti. Zpřístupňují ji. A nejen to, individualizují ji pro každého z nás. (Přáním Burckhardta bylo, aby se každý mohl zmocnit těch stránek minulosti, které jej oslovují, a aby přitom došel svého štěstí.) Což má ovšem i svou druhou stránku – Paul Veyne zdůrazňuje, že „dějiny jsou popisem individuálního univerzáliemi“.³⁵ Jistě, obecnost stejně jako syntéza jsou to, co nás spojuje a o co stále usilujeme.

Všechny tyto otázky jsou průběžně řešeny stále čtenějšími spory orientací a rovněž rutinně kus od kusu. To, co chybí, je epistemologie historie (ovšem podle zakladatele seriální historie Pierra Chaunu „epistemologie je pokušení, kterého se musíme rozhodně vzdát“).³⁶ Či alespoň jakási kostra její problematiky, jak se o to pokouší tato stať, založená na jejích, jak se domníváme, konstitutivních antinomiích.

Annex – hranice soudobých dějin

Již dávno před lingvistickým obratem věděl Voltaire, že v dějinách musí být expozice, zápletka a rozuzlení. Nějak periodizovat prostě musíme. Nechme stranou, nakolik jsme přitom poplatni našemu pojetí předmětu historie, z jakého vycházíme tématu (periodizace dějin umění je jiná než v politických dějinách) anebo nakolik respektujeme institucionální potřeby kolektivního historiografického provozu (pragmatické pojetí) – to nyní dáváme stranou.

Výraz *Zeitgeschichte* v Německu začali používat barokní básníci (poprvé roku 1657), jistěže jen ve smyslu nahromaděných příběhů (*die Geschichten*) a časové sukcese vyprávění. Singulární dějiny (*die Geschichte*), v mnohém přebírající funkci toposu osudu, se objevují až o století později. Katastrofami ještě nepoznamenaný Johann Georg Büsch koncem 18. století volil začátek pohyblivý, totiž dobu ještě žijící poslední generace. Byl to ovšem více ekonom a publicista než historik. Zakrátko byl stanoven další význam, totiž začátek nové dějinné epochy počínající Francouzskou revolucí. Časový rámeček obou pojetí se

³⁵ Veyne, Paul: *Comment on écrit l'histoire. Foucault révolutionne l'histoire*. Paris, Seuil 1978, s. 87.

³⁶ Cit. dle: Prost, Antoine: *Douze leçons sur l'histoire*. Paris, Seuil 1996, s. 9.

tehdy ještě překrýval, spory nastaly nutně později. Máme tedy jednak „klouzavé“ dějiny vymezené dosud žijícími svědky – viz známou definici Rothfelsovu „epocha současně žijících a její vědecké zpracování“ z roku 1953,³⁷ kterou v roce 1972 mnichovský Ústav pro soudobé dějiny (*Institut für Zeitgeschichte – IfZ*) rozšířil na „sumu nedávno skončených, života současníků ještě bezprostředně se dotýkajících událostí“,³⁸ a podobné vymezení revue *Contemporary British History*, vyjádřené na obálce slovy „within living memory“. Vedle toho se soudobými dějinami rozumí vybraným začátkem pevně stanovené a dosud nekončící období. Pojetí Geoffreya Barraclougha zase připomíná stanovisko Burckhardtovo – „doba, ve které problémy, jimiž se dnes zabýváme, nabyly poprvé jasné formy“.³⁹ Výsledkem je množství dílčích konkrétních řešení, z nichž některá uvedeme.

Leopold von Ranke postuloval *neueste Geschichte* jako dobu počínající Francouzskou revolucí a od roku 1815 pro něj začínaly *Geschichte unserer Zeit*. Rok 1789 jako východisko soudobých dějin (*histoire contemporaine*) přijímala historiografie francouzská (někdy ale i pád Napoleona v roce 1815). Pro Španěly je to zase rok 1808 jako datum Napoleonovy invaze. Země bez katastrof mají ovšem s periodizací potíže. Ke shodě se proto nedospělo například ve Švýcarsku a Holandsku. Někteří z britských historiků se v nouzi shodli na roce 1832, roku parlamentní reformy. Termín „současná historie“ zcela vyloučili historikové ve Spojených státech, kteří se spokojují s historií moderní. (Americká revue *Current History*, založená v roce 1914, se zaměřuje spíše na reportáže, svědectví a kroniky.) Jak tak dlouhé časové kontinuum hodnotit – pokrok, nebo úpadek? –, o tom shoda už nepanuje. Přitom jsou nabízeny jejich dějiny jako vzor (takzvané modernizace), a ten potom periodizuje dějiny jiných zemí. Rozšiřují se tak časově a prostorově, a tím více musí být usoustavňovány, třebaš „teoriemi“ modernizace nebo globalizace. Pak ovšem, kvůli pravidlům takovýchto uspořádání, se nacismus či komunismus z výjimky stává pouhým důsledkem.

³⁷ Rothfels, Hans: *Zeitgeschichte als Aufgabe*, o. c., s. 2.

³⁸ *Selbstverständnis, Aufgaben und Methoden der Zeitgeschichte*. München, Institut für Zeitgeschichte 1972, s. 3.

³⁹ Barraclough, Geoffrey: *An Introduction to Contemporary History*. New York, Basic Books 1967, s. 20.

Britská revue *Journal of Contemporary History* vymezuje současnost dvacátým stoletím snad proto, že od popravy jejich krále už uplynulo mnoho vody. Současné však respektuje Büschovo vymezení, a proto dnes redakce preferuje články o údobí začínajícím první světovou válkou (podobně *Contemporary British History*). Ostatně pro mnohé historiky právě tehdy končí „dlouhé“ 19. století začínající Francouzskou revolucí a „krátké“ 20. století Erica Hobsbawma trvá zase jen od roku 1914 do roku 1991 (italské *novocento*). Navíc se do toho Britům nějak plete *modern history* vymezovaná lety 1775 a 1945. Ostrované znají ovšem i *history actual, recent a current*. Němci postupují zase obráceně, od mezníku roku 1945 dospěli k roku 1900 (20. století rozčleňují lety 1945 a 1982).

S rostoucí časovou vzdáleností od daných mezníků se objevila nutnost tuto *histoire contemporaine* dále rozčlenit, objevuje se *histoire du temps présent* či pozměňované *Zeitgeschichte*. Pro poválečné německé *Zeitgeschichte* začínal předmět jejich studia nacismem jako otřesem. Obdobně Španělé zvolili začátek občanské války v roce 1936 (což ale zmírňuje jejich „pakt zapomnění“). Český Ústav pro soudobé dějiny se zase zabývá dobou od roku 1938. Pro sovětské Rusko současnost začala rokem 1917 a pro jeho satelity datem podmanění; tak pro Sovětskou okupační zónu Německa a pozdější NDR to byl rok 1945 (už od roku 1946!). Rok 1917 zvolili někteří němečtí historici v letech padesátých (vstup USA do války a takzvaná VŘSR). To jsou řešení definovaná pevnými daty katastrof. Proč ne, cítí-li se jejich potomci jimi dosud poznamenáni? Ani happening Jean-Paula Gouda při oslavách dvou-stého výročí revoluce Francouze jejich traumatu nezbavil.

Pařížský Ústav pro soudobé dějiny (*Institute d'histoire du temps présent – IHTP*), založený roku 1980, rozeznává pohyblivou *histoire du temps présent* narozdíl od širší *histoire contemporaine*. François Bédarida dokonce psal o *histoire du très contemporain* (setkáváme se rovněž s výrazem *histoire présente* na rozdíl od dějin 19. století, které má představovat *histoire contemporaine éloignée*, zatímco *histoire proche* století dvacáté). V Německu se objevují dvojnásobné (*doppelte*) soudobé dějiny nastávající v roce 1945 a třetí se začátkem v roce 1989.⁴⁰

⁴⁰ Schwarz, Hans-Peter: Die neueste Zeitgeschichte. Muß der Begriff der Zeitgeschichte neu definiert werden? In *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, roč. 50, č. 1 (2003), s. 5–28.

Rovněž Pieter Langrou vše před rokem 1989 ze soudobých dějin vyškrtává.⁴¹

K totálnímu řešení se přichýlil Pierre Nora, pro kterého soudobé dějiny jsou dějiny bez předmětu, statutu a definice.⁴² A svým způsobem rovněž Benedetto Croce, pro kterého zase „všechna historie hodná toho jména je historií současnou“.⁴³

Zmínili jsme se o periodizačních potížích Britů, kteří jsou pak nakloněni členit své kontinuální dějiny podle mezinárodních událostí (a také jim věnují zvláštní pozornost). Postupující globalizace ale přináší množství dalších mezníků. Absolutní koordináta, jednotná periodizace světových dějin pevnými daty, není patrně možná. To souvisí s další potíží. Nemáme-li pevná data katastrof, úspěchů, porážek, vítězství, musíme se spokojit s hromadnými událostmi, trendy, generacemi, a to v širším časovém rozpětí. Tak v Holandsku a Švýcarsku se setkáváme s pokusy rozčlenit dobu podle generací (z nichž každá má zase svou generaci historiografů). Jak je ale určit? Zřejmě je to u dějin strukturně pojatých, tam nám úzce vymezená časová data příliš nepomohou, a stejně tak u dějin světových. Pro Barraclougha tvoří doba od Bismarckovy demise po nástup prezidenta Kennedyho (1890–1961) předěl dvou světových epoch. Současných dějin je tedy přehršel, ne dost dobře se překrývají, zkrátka nejsou současné.

Snad všechny tyto periodizační zmatky svědčí alespoň o životnosti této nové historické branže. Jak loňského roku poznamenal Walter Laqueur, vydavatel *Journal of Contemporary History* založeného v roce 1966, mohou být jeho dosavadní ročníky brány jako přehled nových přístupů, „zábavný a snad i instruktivní“.⁴⁴ Přitom poznamenává, že úvodní článek sira Llewllyna Woodwarda z roku 1966 by zasloužil být přetiskován každých deset let. Takovou tradici si lze jen přát...

Françoise Mayerová a Zdeněk Vašíček, 2004

⁴¹ Langrou, Pieter: De l'actualité de l'histoire du temps présent. In *Bulletin de l'Institut d'histoire du temps présent*, č. 75 (2000), s. 10–40.

⁴² Nora, Pierre: Présent. In Le Goff, Jacques – Chartier, Roger – Revel, Jacques (ed.): *La Nouvelle histoire*. Paris, Retz 1978.

⁴³ Croce, Benedetto: *Théorie et histoire de l'historiographie*. Paris, Dalloz 1968, s. 13n.

⁴⁴ Laquer, Walter: Editorial. In *Journal of Contemporary History*, roč. 39, č. 4 (2004), s. 469n.